

«ЕНЕЇДА» ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО У ПОЛЬСЬКОМОВНОМУ ПРОЧИТАННІ ЄЖИ ЄНДЖЕЄВИЧА ТА ПЕТРА КУПРИСЯ

Стаття присвячена зіставному аналізу перекладів I-ї частини поеми «Енеїда» І. Котляревського у виконанні Є. Єнджеєвича та П. Куприся. На основі перекладознавчого порівняння можна дійти висновку, що для манери Є. Єнджеєвича загалом характерна евфемістична репрезентація, тоді як П. Купрись ближче дотримується широкій амплітуді бурлескних висловлювань, характерних для оригіналу. Для обох перекладачів першорядним завданням виступає збереження національно-специфічної лексики та фразеології.

***Ключові слова:** евфемістичний переклад, бурлеск, травестія, героїчний пафос, реалія.*

Navylyuk Kh. "Aeneid" by I. Kotliarevsky in Polish interpretation by Jerzy Jędrzejewicz and Piotr Kuprys

The article is dedicated to the comparative analysis of Part I of Aeneid by I. Kotliarevsky translated by Je. Jędrzejewicz and P. Kuprys. The conclusion maintains that Je. Jędrzejewicz's translation method consists in euphemistic representation whereas P. Kuprys prefers to keep to broad burlesque range of the original. The techniques employed by both translators for rendering an excerpt as short as Part I of the poem indicate preservation of specific national units of lexicon and phraseology as the main priority.

***Key words:** euphemistic translation, burlesque, travesty, heroic pathos, realia.*

Постановка проблеми. Польськомовна інтерпретація «Енеїди» І. Котляревського, що стала результатом майже двадцятилітньої праці польського перекладача та поета українського походження Петра Куприся, посіла заслужене місце поряд з виданими кількома роками раніше англомовним та німецькомовним перекладами. Вона побачила світ 2008 р. у Любліні і на сучасному етапі є останньою у низці іншомовних інтерпретацій поеми українського митця у повному обсязі. Спроби відтворення художнього світу твору робилися неодноразово, у тім числі й польськими перекладачами. Варто віддати належне творцям перших перекладених польською мовою уривків поеми – польському письменнику та літературознавцю, дослідникові творчості Т. Шевченка Єжи Єнджеєвичу та польському мовознавцю-україністу Флоріану Неуважному. Згадані уривки, а саме перша частина поеми в інтерпретації Є. Єнджеєвича і друга та третя у перекладі Ф. Неуважного спершу з'явилися в

«Антології поезії української» 1976 р., а в 2005 р. у Львові – окремою книгою «Іван Котляревський. Твори». Дана розвідка присвячена порівняльному аналізу перекладів I-ї частини «Енеїди» І. Котляревського у виконанні П. Куприя та Є. Єнджеєвича. Такий аналіз ілюстративний з огляду на те, що обидва перекладачі на певному етапі життя були тісно пов'язані з Україною. Так, дитинство Є. Єнджеєвича минуло в Україні. Проте для П. Куприя материнською мовою була українська, а для Є. Єнджеєвича – польська. Для перекладу цей чинник має важливе значення. Отже, навіть попри генеалогічну спорідненість обох мовних систем, можна висунути попереднє припущення про певні розбіжності у рецепції української поеми, а відтак – про відмінність стосовно інтерпретаційних підходів.

Аналіз досліджень. Постановка проблеми даної статті передбачає зіставний аналіз творів. Відсутність повного польського перекладу виключала можливість проведення такого аналізу, що свідчить про його новизну. Окремі літературознавчі та перекладознавчі аспекти поеми «Енеїда» у двомовному українсько-польському зрізі досліджують М. Лесів, П. Зволінські, Ф. Неуважний.

Мета статті передбачає паралельне зіставлення значимих в жанрово-стильовому аспекті уривків поеми «Енеїда» польською мовою. Це дає змогу вивести ключові принципи перекладацьких методів авторів обох інтерпретацій, а також простежити ступінь їхньої адекватності щодо макро- та мікрообразного рівнів оригіналу.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних сенсотворчих принципів «Енеїди» І. Котляревського є травестія. Якщо взяти до уваги рівень ідентифікації та ототожнення головного персонажа в перекладах з українським началом, то вже з перших рядків стає зрозумілим, що Є. Єнджеєвич не просто уподібнює його до козаків, як П. Куприя, а відверто наголошує на його українській сутності. Окрім того, козак в нього постає носієм волелюбності та сміливості, «яких тепер мало».

Eneaszy był to młodzian chwacki
I Kozak, jakich dzisiaj mało [4, 121]
Eneaszy rzutkim był młodzianem,
podobnym całkiem do Kozaków [5, 25]

Нагомість епізод, в якому Венера закликає Зевса порятувати Енея від розгніваної Юнони, що противиться покладеній на нього місії, у перекладі Є. Єнджеєвича здається суперечливим з погляду імпліцитних інтенціональних смислів поеми:

Чим пред тобою, милий тату,
Син заслужив таку мій плату?

Йон, мов свинки грають їм.
Коли йому уже до Риму? [2, 21-22]

Czym wobec ciebie, drogi tato,
Mój syn zasłużył sobie na to,
Że go wyganiaasz tak daleko?
On się osiedlić ma aż w Rzymu? [4, 125]

Подібна трансформація з сильним емоційним акцентом, яку реципієнт спостерігає в останньому рядку перекладеного уривка, виглядає доцільною при розкритті тієї площини багатогранного образу Венери, що символізує материнське начало. Проте в загальному сенсі поеми, де образ Нового Риму та його заснування розглядається як аксіома, головна інтенція і кінцева мета Енеєвої подорожі, відбувається підміна часопросторових зв'язків, «мовне фальшування», як його визначає В. Неборак [3]. Адже місія Енея полягає не так у заснуванні Альби-граду (не Еней, а його нащадки зведуть нове місто, тож ця частина міфу присутня у творі лиш сублімінально), а в подоланні сюжетних перипетій, на рівні як фабули прототвору, так і травестії.

Однією із характерних рис перекладацької манери Є. Єнджеєвича є доволі часто використання евфемістичних зворотів. Їхня доцільність у перекладі такого «вільнодумного» твору, як поема «Енеїда», а крім того з огляду на бурлескний стиль її написання, сумнівна. Адже при евфемістичному перекладі втрачається «іскра», комічна складова. Тоді як для оригіналу поеми характерні різкі перепади «високого» та «низького» стилів, що робить його поліфонічним, евфемістичний переклад занадто рівномірний, монотонний за рівнем експресивності. Особливою небезпекою евфемістичного перекладу є зсув акцентів, перенесення висловлювання на порядок вище в плані естетичного сприйняття, своєрідне редагування оригіналу, часто недоречне. Таким чином, перекладач, очевидно, трактує той чи інший лексико-семантичний елемент оригіналу як випадковість і намагається пристосувати його відповідно до своїх етичних міркувань, а не до принципів адекватності та точності відтворення. Саме в такому руслі відтворено у Є. Єнджеєвича, наприклад, вульгаризм «Юнона, суча дочка». Порівняймо переклади даного рядка в Є. Єнджеєвича і П. Куприся відповідно:

Junona chytrooka [4, 121]

Junona, sucza sóra [5, 25]

Примітно, що в іншому аналогічному епізоді перекладач відмовляється від евфемістичної репрезентації – *suka Neba* [4, 121], а образ Юнони в тлумаченні Є. Єнджеєвича дещо компенсується: «То та Junona, *wiedźma podła*» [4, 125].

Проте так чи інакше як із окремих елементів, так і з загального тону оповіді складається враження, що Є. Єнджеєвич намагається закріпити бодай дешицю міфологічної вишуканості за олімпськими небожителями, зберегти дрібку Вергілієвого піетету, від якого відмовився у своїй поемі І. Котляревський. Наглядним в цьому аспекті є такий епізод:

Wenus nie żadna tam megiera,
Ba, elegantka z morskiej piany [4, 124]

У даному прикладі поєднання двох крайнощів зручні для перекладача, оскільки протиставлення, підміна образних атрибутів – характерні й для І. Котляревського; це вже згаданий прийом «сфальшованої гри», «мовного фальшування» [3, 126].

Евфемістична манера перекладу Є. Єнджеєвича веде до доволі відчутної романтизації зображуваного. Натомість П. Купрись зосереджується на максимально чіткому дотриманні бурлескного стилю з усіма його супутніми характеристиками: обценною лексикою, рвучким чергуванням пластів високого та низького стилів, тощо. Це добре видно на прикладі відповідних уривків:

Eneas z wrzasnął z przerazenia;
Rozbęczał się tak strach go złapał
Poszarpał cały się, podrapał,
Aż strup się zrobił na ciemieniu [5, 27]

Eneas z wrzasnął wniebogłoso,
Zamiotął się jak wilk w obierzy
Zapłakał gorzko w szloch uderzył
Zakrwawił głowę szarpiąc włosy [4, 123]

Подекуди переклад Є. Єнджеєвича підсвідомо залучає потенційного реципієнта до тісної взаємодії з твором через пряме звертання «*wiecie*». Перекладач, таким чином, наче веде прихований діалог з читачем, очікує зворотної реакції там, де оповідач І. Котляревського одноосібно розгортає події:

Lecz to najgorsze było przecie, A sam Eneas z panią właśnie
Że w Troi się urodził, *wiecie* [4, 121] Namówił na parowę łaźnię...
Co tam się działo, *sami wiecie!* [4, 131]

Характерною рисою перекладів Є. Єнджеєвича та П. Куприся є часте застосування теперішнього часу для відтворення минулого в оригіналі, що теж втягує читача глибше у хід подій, створює ефект розгортання оповіді перед його очима, залучає до неї. Ось – ілюстрації: в Є. Єнджеєвича – *To już Junonie gniew zapala!* [4, 121]; у П. Куприся – *Rozkazał porsuć się pogodzie... / I już na morzu góra duża!* [5, 27]. Цікаво, що в цьо-

му ж епізоді в Є Єнджеєвича потрібний ефект досягається шляхом антитези: *Kazał pogodzie, by zasnęła, / Zarazem zbudził morską burzę* [4, 123].

На відміну від П. Куприся, який точно і послідовно дотримується змістових величин оригіналу, Є. Єнджеєвич нерідко схиляється до вільної інтерпретації. Він доповнює текст власними думками. Наприклад, в епізоді, де Юнона обіцяє Еолу за послугу дати «дівку чорнобриву, / Смачную, гарну, уродливу»: *Sprowadzę dziewczkę urodziwą, / Przy kt?rej nie skwaśniejesz w nudzie* [4, 122].

Розмова Зевса з Венерою на рівні змістових структур теж суттєво різниться з оригіналом:

Ох, доцю, ти моя голубка!
Я в правді твердий так, як дуб...[2, 22]
Och córciu, miałbym chęć ci zbesztać
Czum ja się kiedy kogoś radził [4, 125]

Пікантно та комічно, особливо по відношенню до богині, звучить рядок «*Pomódl się, poleż trochę w łóżku*» [4, 125], який у П. Куприся відтворено ближче до оригіналу і в дусі християнського світогляду, бо травестовано – «*Z niedzieli porość i się pomódl*» [5, 30].

Окремі висловлювання внаслідок подібних перекладацьких «доповнень» набувають штучного звучання. Не останньою причиною цього є і версифікація з порівняно бідними римами в основі:

Dla ciebie jednak gotów jestem
Eneaszowi łaźnię sprawić.
Co rychło jednym mocnym gestem
Wpędzić go w bagno i zostawić [4, 123]

Однак, у Є. Єнджеєвича є і вдалі з точки зору художності рядки. Вони необтяжені надмірною деталізацією, але написані в яскраво вираженому бурлескному ключі, що повторюють легкість та гумористичність манери письма І. Котляревського. При цьому такі рядки, як правило, не є послівними репрезентантами аналогічних уривків оригіналу:

Zajedzie do Dydony w gości Kożuchy, switki poszły z wodą,
I tam pohula sobie ładnie; A kiszki marsza grają z głodu,
Spodoba się nasz zuch jejmości, Coraz nam gorzej, coraz trudniej [4, 127]
A ona też mu w oko wpadnie [4, 125]

До, без сумніву, сильних сторін перекладів Є. Єнджеєвича та П. Куприся належить відтворення фразеологізмів. У даному аспекті перекладачі розкривають свій потенціал, співстворять з автором української «Енеїди», а не просто наслідують його. Вони відшуковують вдалі аналогії у польській фразеології, тим самим наближаючи свої переклади до естетичних потреб цільового читача:

Охляли, ніби в дощ щеня [2, 25]
Czujemy się tak jak pies w studni [4, 127]
Oklapismy, jak szczenie w deszczu [5, 31]

Як з оселедцем сірий кіт [2, 31]
Jak kot, co się z ręcherzem nosi [4, 132]
Zabawiał się jak z myszką kocur [5, 36]

Що стосується реалій як одного із елементів травестійного зображення, то в обох перекладах їхнє відтворення позиціонується як пріоритетне. Проте композиційні особливості лімітують кількісний аспект. Приміром, сцена бенкету у Дідони однаково деталізована в обох інтерпретаціях. Однак, у Є. Єнджеєвича перелік страв, особливо простих козацьких, збережено повніше, ніж у П. Куприся. У кількісному складі він відповідає оригінальному:

Свинячу голову до хрину
І локшину на переміну,
Потім з підливою індик;
На закуску куліш і кашу,
Лемішку, зубці, пугрю, квашу
І з маком медовий шулик [2, 26]

Pieczoną prosiecinę z chrzanem,
Potem loksiny na odmianę,
Indyka w tłuszczu z pasternakiem,
A na zakąskę kulisz kasze,
Lemieszke, peczak, putrę, kwaszę,
Na deser zaś – pierniki z makiem
[4, 128]

Зі стилістичного боку у перекладацькій техніці Є. Єнджеєвича містяться змістовні для аналізу та практичного наслідування прийоми та творчі знахідки. Окрім згаданих вище порівнянь, антитез, вдалим, на нашу думку, є контекстуальний переклад назви напою «горілка» відповідником «wodka», що створює своєрідну гру слів: «Wodka płynęła niczym woda» [4,131].

Окремої уваги заслуговує відтворення у перекладах образної системи поеми. Персонажі «Енеїди» І. Котляревського існують немов у двох паралельних вимірах: у зовнішньому вони все ще ті античні герої Вергілія, які скріплюють основну сюжетну лінію поеми, живуть у світі міфологічних уявлень, керовані сліпим фатумом, у внутрішньому ж – тільки замасковані під них українські типові характери. Тому двояко звучить опис Дідони Є. Єнджеєвичем: «riękny strój przywdziała, / Jakby na bal

karnawałowy» [4, 129]. Ближчим до оригіналу та його основної інтенції є варіант П. Купрія: «Jak wprost do karczmy potansować». Адже Дідона не тимчасово вбрала карнавальний одяг – вона хоч все ще в латинській масці, та національна приналежність її зрозуміла з перших слів про неї, з опису того ж таки вбрання. Хоча, сама «Енеїда» в травестованій проєкції – справжній карнавал українського побуту, вірувань, уявлень.

При детальному порівнянні обох перекладів можна висунути припущення, що П. Купрись користувався перекладом Є. Єнджеєвича під час роботи над своїм власним. На таку думку наштовхують окремі строфи, в яких ідентично проінтерпретовано той чи інший образ, а іноді збігаються й цілі рядки. Для прикладу:

Po mieście swym się przechadzała,
Gdy Trojanczyków napotkała,
W te do nich przemówiła słowa:
[4, 126]

Po mieście swym się przechadzała,
Gdy Trojanczyków napotkała,
Wyrekła do nich takie słowa [5, 31]

Як бачимо, два перші рядки аналізованого уривка ідентичні і відрізняються лиш кінцівкою. Не виключено й те, що окремі строфи реорганізовані з перекладу Є. Єнджеєвича з метою вдосконалення ритмічного рисунка. Цим не прагнемо применшити художню цінність перекладу П. Купрія чи піддати сумніву його перекладацьку майстерність. Адже, по-перше, подібних збігів в обох перекладах не так уже й багато. По-друге, практика ознайомлення з перекладами-попередниками у перекладацькій діяльності встановилася віддавна [1, 25]. Серед безумовно позитивних аспектів є те, що глибший аналіз взаємозв'язків оригіналу та попередньо створених перекладів, а також їхній аналіз дає можливість у кінцевому результаті створити більш досконалий варіант.

Висновки. Тяжіння Є. Єнджеєвича до евфемістичної заміни визначає загальний стиль його перекладу. Коли у перекладі Є. Єнджеєвича штучна заміна «низьких» лексем словами вищого порядку призводить до заміни бурлескно-карикатурної реальності епічно-героїчним пафосом, який непомітно пронизує всю перекладену ним частину і встановлює при цьому настрій дещо надмірної серйозності, то у варіанті П. Купрія чітко прослідковується бурлеск як основний змістотворчий принцип. Відповідно до нього проводиться і відбір відповідників, формуються переконливіші карикатурні картини та образи, повніше розкривається ефект комізму. У цьому полягає визначальна відмінність між аналізованими перекладами. Поема в інтерпретації Є. Єнджеєвича на-

буває стилістичних ознак ліро-епічних жанрів (дума, балада), подекуди насичується романтичними елементами, характерними для казки.

Зауважені розбіжності засвідчують, що адекватність та еквівалентність перекладів не мають абсолютних вимірів. Проте навіть у такому багатогранному та складному поетичному творі, як «Енеїда» І. Котляревського, перекладачам майстерно вдалося балансувати між потребою максимально правдивого відтворення багатого художнього світу твору та зрозумілої демонстрації його іншомовному читачеві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зимомря М. Основи теорії та практики перекладу / Микола Зимомря. – Ужгород : В-во УжДУ, 1985. – 84 с.
2. Котляревський І. П. Енеїда. Ivan Kotliarevsky. Aeneid : [Translated by Bohdan Melnyk]. – Canada, Toronto : The Basilian Press, 2004. – 278 p.
3. Неборак В. В. Перечитана «Енеїда»: (Спроба сенсового прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія) / В. В. Неборак ; Львівське відділення Інституту літератури НАН України; Відповідальний редактор Є.К. Нахлік. – Львів : ЛВІЛШ, «Астрон», 2001. – 284 с. [Серія Літературознавчі студії. Вип. 7.]
4. Kotlarewski I. Eneida. Część pierwsza [w tłumaczeniu Jerzego Jędrzejewicza] / I. Kotlarewski // Antologia poezji ukraińskiej / Florian Neuwazny, Jerzy Plesniarowicz. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976. – S. 121 – 139.
5. Kotlarewski I. Eneida w tłumaczeniu Piotra Kuprysia / Iwan Kotlarewski. – Lublin : Wydawnictwo KUL, 2008. – 271 s.

УДК 821.161.2.09 : 26 / 28

Ірина ДМИТРІВ,
Оксана КАФЛИК,
м. Дрогобич

ХРИСТІЯНСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ У ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ-«ЛОГОСІВЦІВ»

У статті зроблено спробу проаналізувати твори письменників-«логосівців» на історичну тематику з християнських позицій. В дослідженні визначається місце групи «Логос» у громадсько-культурному житті Західної України 20-30-рр. ХХ ст. та в українському літературному процесі міжвоєнного двадцятиліття, основна увага зосереджується на націософській концепції їхньої творчості.

Ключові слова: Біблія, католицька література, нація, символ.